

МІСЦЕ УРБАНОНІМІВ У ЗАГАЛЬНІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ ОНІМІВ

Титаренко А. А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів.

У статті розглянуто основні принципи класифікації урбанонімів та запропоновано власну систематизацію урбанонімного матеріалу.

Ключові слова: урбанонім, урбанонімний простір, топонім, топонімний простір, онім.

Титаренко А. А. Место урбанонимов в общей классификации онимов.

В статье анализируются основные принципы классификации урбанонимов, предлагается систематизация урбанонимного материала.

Ключевые слова: урбаноним, урбанонимное пространство, топоним, топонимное пространство, оним.

Tytarenko A. A. The place of urbanonims in the main classification of onims.

The article discusses the problem of classification of urbanonim and offers the own system of classification.

Key words: urbanonimic space, urbanonim, toponim, toponimic space, onim.

Багато науковців звертаються до систематизації онімного матеріалу, однак, незважаючи на розвиток вітчизняної і зарубіжної ономастики, визначення онтологічної сутності онімної системи та принципів її класифікації все ще залишається дискусійним питанням у сучасній науці про власні імена. А засади класифікації – провідна складова будь-якої наукової праці в царині ономастики, адже «опис та аналіз власних імен неможливі без певної систематизації, яка або незримо присутня в онімній роботі як своєрідна платформа автора, або спеціально вводиться для чіткішого розмежування явищ» [6, с. 148].

Одночасно в лінгвістиці спостерігається зростання інтересу до вивчення урбанонімів, що засвічують дослідження О. Галай, О. Карпенко, С. Казакової, О. Суперанської, Н. Подольської та ін.

Урбаноніми належать до частково вивчених одиниць, хоч є чисельна група елементів онімного простору – назви внутрішньоміських об'єктів міст (назви вулиць, площ, районів та мікрорайонів, парків, організацій та установ та інше), які заслуговують на ґрунтовне вивчення. Крім того, сучасні дослідження урбанонімів переконують: їх виникнення та формування тісно пов'язане із загальними соціокультурними тенденціями розвитку суспільства, державною ідеологією, а також залежить від проявів національної ментальності мешканців певного регіону. Ці аспекти потребують детального розгляду і врахування під час

системної характеристики урбанонімів певного міста.

Дослідження питань місця урбанонімів у системі мови дає змогу історикам чіткіше описати картину мовного світу певного суспільства в певний історичний період, а також сприяє виробленню спільних орфографічних норм відтворення іншомовних назв, які складають значний відсоток міських та селищних назв. Актуальність нашої роботи зумовлюється зростанням інтересу до розвитку урбанонімної лексики як цілісної частини урбанонімного простору та невід’ємної складової мови загалом.

Мета дослідження – проаналізувати та систематизувати наявні в лінгвістиці концептуальні підходи до класифікації урбанонімів, а також подати комплексний аналіз семантичних та структурних особливостей урбанонімів. Поставлена мета передбачає розв’язання таких завдань, як-от: уточнити лінгвістичний статус урбанонімів в онімному просторі, визначити провідні принципи їх класифікації. Предметом статті є специфіка класифікації урбанонімної лексики, а об’єктом дослідження урбаноніми – назви внутрішньоміських об’єктів. Методологічним підґрунтям дослідження стали праці О. Карпенко, С. Казакової, О. Галай, М. Торчинського, Н. Подольської, О. Суперанської тощо.

Урбанонімний простір функціонує як цілісна система, у якій виникнення нових назв внутрішньоміських об’єктів, з одного боку, підпорядковане законам мови, а з іншого, – на цей процес впливають позамовні фактори, насамперед соціально-економічні, етнокультурні, етноментальні тощо. В урбанонімному просторі одночасно співіснують й старі назви, й нові, утворені згідно з нормами мови. Урбанонімний простір дуже мінливий, адже межі міста змінюють доволі швидко, й поступово залучають топоніми, ойконіми, полісоніми, гідроніми, комоніми тощо, які стають його невіддільною частиною. Урбанонімізація позаміських об’єктів безпосередньо відображає ті процеси, під впливом яких утворюються урбаноніми. У формуванні урбанонімії задіяні переважно топоніми – назви географічних об’єктів. Вони стають власними назвами, закріпленими у міському просторі. Це явище, а також те, що урбанонім, як і топонім, позначає географічне положення об’єкта, вказує на його розташування та виконує адресно-інформативну функцію, вплинуло на більшість класифікацій, запропонованих ученими: класифікація урбанонімів, як і топонімів, здійснюється на спільних засадах.

Так, в основу перших спроб класифікацій назв населених пунктів на регіональному рівні, створених в другій чверті XIX століття, були покладені три основні принципи систематизації топонімного матеріалу,

грунтовані передусім на лінгвістичних засадах: 1) лексико-семантичний; 2) морфолого-словотвірний; 3) бінарний (лексико-семантичний і словотвірний). Одним з перших авторів лексико-семантичної класифікації був П. Полянський, який диференціював місцеві назви на дві основні групи: 1) назви, утворені від імен власників поселень; 2) назви, що є показником топографічного положення. Такий підхід не охоплює всього розмаїття урбанонімів, бо не враховує тематично-семантичного аспекту у вивченні та структуруванні онімного простору загалом й урбанонімного зокрема. Однак у цих класифікаціях місце урбаноніма ще не визначено, урбаноніми не кваліфікуються як окремий різновид онімів. Насамперед це зумовлено тим, що процеси урбанонімізації – розширення міських просторів – ще не були такими активним, як у ХХ столітті. За такого підходу урбаноніми класифікують як оніми, що є складовою частиною топонімного простору і стоять в одному ряду з гідронімами, ойконімами тощо. Такі класифікації орієнтовані переважно на семантичний підхід. Наприклад, Ф. Миклошич [3] запропонував систематизацію, ґрунтовану на принципі семантичного поділу географічних назв, що стала традиційною для топонімних досліджень. Автор виокремив десять груп топонімів, що позначають: 1) землю; 2) воду; 3) рослинність; 4) тваринний світ; 5) колір; 6) будівлі; 7) заняття людей; 8) знаряддя праці; 9) етнічні назви; 10) назви, пов'язані з суспільним ладом. Такий підхід робив класифікацію простою і чіткою, але не досконалою, оскільки у дві-три топонімні групи залучалися одні й ті ж самі назви, не диференціювалися власні й загальні назви. Хоч у ній легко визначити місце урбанонімів як назв, пов'язаних з суспільним ладом, подібна класифікація, на наш погляд, є завузькою для такої широкої групи слів, адже урбаноніми – це не тільки назви будівель, але й вулиць, парків, площ, скверів, районів, мікрорайонів тощо.

Продовжуючи традиції Ф. Миклошича, ряд зарубіжних авторів такі, як-от, наприклад, Р. Траутман, Н. Марр, класифікують топонімний матеріал у дві групи за морфолого-словотвірним принципом: 1) топоніми, в основі яких наявна власна назва (ім'я, прізвище, прізвисько людини); 2) топоніми, в основу яких покладено загальноновживану лексику. Однак і цей підхід не допомагав систематизації онімного матеріалу та створенню стрункої системи власних назв внутрішньоміських об'єктів. Більш продуктивним, на наш погляд, є поєднання двох принципів – семантичного і морфологічно-словотвірного, як, зокрема, у топонімній класифікації А. Селищева та О. Лебедевої [3], що ґрунтується на поєднанні цих двох принципів. Такий подвійний спосіб систематизації топонімного матеріалу широко представлений у

сучасних регіональних дослідженнях топонімії України.

Н. Подольська пропонує два види класифікацій. Перша – зорієнтована на виявлення ознаки об'єкта, тобто систематизації назв, які належать до природних утворень, а також назв, які стосуються населених пунктів. Друга – скерована на власне лінгвістичний аналіз, зокрема, структурно-морфологічний аналіз, що дає змогу «виявити характерні для кожної території групи топонімів і уможлиблює відповідний підхід до матеріалу та його аналізу» [4, с. 222]. За такого підходу легко визначити місце урбанонімів серед розмаїття онімів у загальній системі онімного простору (ідеться про систему, яку ми визначили як провідну для нашого дослідження: оніми → топоніми → урбаноніми).

Український дослідник Ю. Карпенко розглядає чотири провідних класи топонімів: 1) топоніми, які виникли від загальних географічних назв або ознак відповідних об'єктів, а також власне географічні назви; 2) топоніми, сформовані від антропонімів, етнічних назв та інших загальних назв людей; 3) топоніми, утворені від назв предметів та явищ культури; 4) топоніми, походження яких важко з'ясувати [2].

У своїй класифікації науковець поєднує тематичний та структурно-лінгвістичний принципи. Увагу ученого зосереджено також на етимології топоніма, історії його виникнення й аналізу його соціокультурного й етноісторичного значення для певного регіону чи нації загалом. Такий підхід дає змогу представити певний онімний простір як цілісність – з огляду на синхронний та діахронний його розвиток – та проаналізувати первинні номінації географічних об'єктів. Якщо застосувати підхід Ю. Карпенка до класифікації урбанонімів, то їх легко структурувати та систематизувати завдяки поєднанню тематичного та структурно-лінгвістичного принципів. Одночасно можна визначити місце урбанонімів у загальній системі класифікації онімів: вони є частиною загального онімного простору, невіддільною складовою вужчого топонімного простору певного регіону, а відтак – становлять основу урбанонімного простору конкретного міста.

Особливу увагу дослідників привертає класифікація О. Суперанської, яка ґрунтується на структурно-морфологічному підході та категорійному принципі. Географічна класифікація за категоріями об'єктів у найбільш доступному вигляді виконується за об'єктами номінації. Авторка виділяє первинні топоніми, утворені від загальних назв безпосередньо, та вторинні, спродуковані на основі інших власних назв. Це дало змогу науковцю виокремити в онімному просторі чотири типи назв, їх характерні ознаки та представити точний і детальний опис різних категорій онімів. Так, російська

дослідниця виділила імена живих істот (антропоніми, зооніми, міфоніми); імена неживих предметів (топоніми, космоніми та астроніми, фітоніми, хремадоніми, назви засобів пересування, сортові та фірменні назви); власні назви як комплексні об'єкти (назви підприємств, товариств, спілок, назви ЗМІ, хрононіми, назви свят, кампаній, війн, творів літератури та мистецтва, документоніми, назви стихійних лих) [6, с. 174–205]. Такий підхід виявився найбільш прийнятним, оскільки сприяв класифікації онімів чи то відповідно до тісного зв'язку, установленого між власною назвою та об'єктом, чи то згідно з хронологічними, етнолінгвістичними, соціокультурними чи когнітивними аспектами (Таблиця 1). Крім того, у класифікації О. Суперанської чітко визначене місце урбанонімів – серед топонімно-культурних онімів, і цей підхід є, на наш погляд, правильним, однак дискусійним залишається виділення дромонімів і теонімів у загальну групу топонімів, адже назви доріг, шляхів, релігійних об'єктів є частиною урбанонімного простору. У класифікації урбаноніми є частиною загального топонімного простору, до якого входять гідроніми, ороніми, біоніми, ойконіми тощо. Це чітко відображає місце урбанонімів у загальній класифікації топонімів як суспільно-культурних онімів, вказуючи на їх роль у формуванні і фіксуванні, наприклад, історії міста.

Таблиця 1.

Топонімна класифікація за категоріями об'єктів О. Суперанської

	Категорії об'єктів	Характеристика категорій	Підкатегорії об'єктів	Характеристика підкатегорій
Топоніми фізико-географічні	Ороніми	Назви елементів рельєфу		
	Гідроніми	Назви водних об'єктів	Потамоніми	Назви річок
			Лімноніми	Назви озер
			Пелагоніми	Назви морів
			Гелоніми	Назви боліт
	Біоніми	Назви представників органічного світу	Фітоніми	Назви представників флори
Зоотопоніми			Назви представників фауни	
Комоніми			Назви сільських поселень	
Топоніми суспільно-культурні	Ойконіми	Назви поселень	Полісоніми	Назви міст, міських поселень
	Антропоніми	Назви, що походять від власних імен людей		
	Хороніми	Назви країн і областей		
	Теоніми	Назви релігійних об'єктів		
	Дромоніми	Назви доріг, шляхів		
	Урбаноніми	Назви міських об'єктів		

Лінгвістична класифікація топонімів, в основі якої лежить морфологічний принцип, також сприяла систематизації знань про оніми. Прикладом такої систематизації є класифікація О. Суперанської [5], створена на російськомовному матеріалі. Російська дослідниця зосереджує увагу на сучасній морфології географічних назв, уникаючи історичного розрізу й етимології. Її класифікаційна схема передбачає: 1) топоніми іменники: а) суфіксальні назви, б) безсуфіксальні назви; 2) складні топоніми; 3) вигадані слова; 4) двоскладні слова; 5) топоніми-словосполучення; 6) топоніми-прикметники: а) безпрефіксальні, б) префіксальні назви. Подібна класифікація охоплює всі можливі моделі словотворення топонімів сприяє систематизації та вивченню насамперед словотвірної структури власних імен – географічних назв, їхньої словотвірної специфіки.

Розробками топонімних класифікацій за категоріями об'єктів займався і білоруський учений В. Жучкевич [1]. Науковець виокремлює групи топонімів (Таблиця 2) за семантичними принципами. Поза увагою дослідника залишається принцип словотворення онімів, які, в окремих випадках, дають змогу уточнити їх семантику.

Таблиця 2.

Топонімна класифікація за категоріями об'єктів В. Жучкевича

Група топонімів	Характеристика топонімів
Загальногеографічні ландшафти	Топоніми, що вказують на фізико-географічні особливості місцевості
Географічні	Топоніми, які застосовують для річок, озер, інших гідрографічних об'єктів і їх геоморфологічних особливостей річкових долин, озерних улоговин тощо
Топоніми, що належать до рельєфу і ґрунтів	Топоніми, які застосовують для окремих форм рельєфу: горбів, гір, ґрунтового покриву певної території тощо
Флористичні	Топоніми, що походять від назв рослинних асоціацій
Соціально-географічні	Топоніми, що належать до типів житла і поселень
Економіко-географічні	Назви, пов'язані з промисловістю, сільським господарством, транспортом тощо

Класифікація В. Жукевича групує топоніми, однак місце урбанонімів у ній простежується нечітко, характеристики деяких топонімів а саме: топоніми, які походять від назв рослинних асоціацій; топоніми, що належать до типів житла і поселень; назви, пов'язані з промисловістю, сільським господарством транспортом тощо можуть бути легко застосовані до урбанонімів. На нашу думку, така класифікація не сприяє формуванню чіткої систематизації урбанонімів як окремого різновиду топонімів.

На таких же засадах розробляв свою класифікацію й російський

дослідник Е. Мурзаєв. Учений виокремлює такі топонімні групи: 1) назви з певними ознаками рельєфу; 2) назви, пов'язані з ознаками водних об'єктів; 3) фітотопоніми; 4) зоотопоніми; 5) антропоніми; 6) виробничі назви; 7) торгівельно-транспортні назви; 8) соціальні назви; 9) етнотопоніми; 10) ідеологічні назви. На думку Е. Мурзаєва, класифікація повинна містити відповіді на три питання: 1) що (називається), які об'єкти (річки, гори, ліси тощо); 2) якою мовою (українською, російською, англійською тощо); 3) чому (називаються), причини і зміст назви. Наукові дослідження за цими трьома принципами дають змогу визначати місце урбанонімів з огляду на тісний зв'язок із географією, лінгвістикою та власне топонімією. Позиція Е. Мурзаєва – цілком прийнятна для досліджень, спрямованих на комплексний підхід до аналізу місця урбанонімів у лексичній системі мови.

Осмысливши всі запропоновані класифікації, пропонуємо власну систематизацію урбанонімів, ґрунтовану на тематичному та мотиваційному принципах. Згідно з тематичним принципом виділяємо економічно-географічні й соціально-географічні урбаноніми. До соціально-географічних зараховуємо: *годоніми* – назви лінійних об'єктів населених пунктів, тобто вулиць, проспектів, набережних, бульварів; *агороніми* – назви площ; Серед економічно-географічних виокремлюємо: *фірмоніми* – найменування комерційних або державних підприємств та установ, які виконують не тільки адресно-інформаційну функцію, але й маркувально-диференційну; *ергоніми* – оніми на позначення державних, громадських та суспільно-політичних установ міста, промислових підприємств, заводів, фабрик тощо (це найбільш динамічний пласт лексики в урбанонімному просторі, адже його поява і зникнення з карти міста тісно пов'язане з соціально-політичними та соціокультурними змінами). Функція економічно-географічних урбанонімів у місті – позначати внутрішньоміські об'єкти, а також представляти на карті міста назви установ, організацій, підприємств тощо. Ці урбаноніми, крім того, що слугують для позначення внутрішньоміських просторових об'єктів, ще й несуть у собі етнокультурно-соціокультурне і навіть етноментальне значення, у них закодована історія міста як соціального, історичного та географічного об'єкта. Від інших урбанонімів вони вирізняються передовсім цією ознакою.

Тематичний принцип класифікації не суперечить лінгвістичному підходові, який дає змогу визначити місце урбаноніма в загальній структурі онімного простору міста. На основі структурно-семантично підходу можна диференціювати в онімному просторі урбаноніми, мотивовані: 1) антропонімами; 2) топонімами; 3) гідронімами;

4) ойконімами. Така класифікація розв'язує більшість труднощів, які виникають під час систематизації урбанонімів, оскільки вона враховує, що кожний урбанонім – це й адресно-інформаційна вказівка на певний внутрішньоміський об'єкт, і своєрідний символ міста. Адже виникає часто він як результат взаємовпливу багатьох позамовних чинників (стереотипів національного чи регіонального мислення, національно-самобутніх понять чи комунікативної діяльності місцевого населення тощо). Водночас будь-який урбанонім – це поняття, у якому втілено семантичні особливості урбанонімного простору міста, й лексична одиниця, в утворенні якої простежується дія словотвірних законів і моделей. Внутрішньолінгвістичні фактори визначають структуру урбаноніма, а відтак їх можна систематизувати відповідно до принципів класифікації загальної лексики, наприклад, за способом словотворення. Позамовні фактори (соціокультурні, політичні, етноісторичні тощо) також впливають на семантико-структурні особливості урбанонімів. Вважаємо будь яка класифікація урбанонімів повинна бути системною, структурно-семантичною, і тематичною.

Лінгвістичний статус урбанонімів загалом і окремих його різновидів (як-от: ергонімів чи фірмонімів) ще дискутується в українських дослідженнях, а структурно-семантичні моделі, притаманні урбанонімам, як власним назвам ще активно вивчаються й аналізуються у працях О. Карпенко, А. Беспалої, О. Белей, Л. Соколової та іншої учених. Однак більшість дослідників вказують на те, що утилітарна функція урбаноніма є провідною. Тому будь-яка класифікація, вочевидь, мусить бути орієнтована насамперед на тематичне групування цих онімів. Крім того, вважаємо за необхідне наголосити й на аналізі структурно-семантичних особливостей урбанонімів – у контексті насамперед діяльності людини та розвитку урбанонімного простору міста від найдавніших часів до сучасності. Так, наприклад, деякі виникнення і закріплення за внутрішньоміським об'єктами власних назв відбувається з огляду на різні, зазвичай, позамовні фактори: це може бути *вказівка на географічне положення та соціально-економічну роль у структурі міста* (наприклад, вулиця *Верхньобазарна* у Кривому Розі – це вулиця, яка була продовженням базарної і простягалася в тій частині міського простору, де починався підйом); іноді – *вказівка на економічну діяльність мешканців вулиці* (вулиця *Глинка* у Кривому Розі до 1913 року – це вулиця, у районі якої видобували глину для будівництва та побутових потреб); часом – від етноніма, коли в назві вулиці є вплив найменування етносу, який на ній переважно проживає (зокрема, так виникла назва вулиці *Німецька* в

Кривому Розі – на цій вулиці мешкали насамперед німці-ремісники).

Вищезазначені фактори є позамовними, але важливими у формуванні урбанонімного простору будь-якого міста, Кривого Рогу зокрема. Однак важливо вказати на те, що до 1917 року в найменуванні внутрішньоміських об'єктів велику роль відіграють насамперед не офіційні, а стихійні позамовні чинники. Лише після 1917 року, а згодом у 1923 року й упродовж усього періоду входження України до складу СРСР, урбанонімний простір міста формувався виключно офіційними директивами – наказами, і його розвиток був зумовлений передусім дією ідеологічних факторів.

Такі обставини розвитку та формування урбанонімного простору населених пунктів засвідчують: засади класифікації урбанонімів повинні враховувати не тільки лінгвістичні, але й позалінгвістичні фактори, які у процесі домінування міських об'єктів часто мають дуже важливе значення. Провідними принципами класифікації урбанонімів вважаємо: 1) інтерпретація урбанонімного простору як цілісного знакового простору, сформованого під впливом культурно-історичних факторів; 2) інтерпретація урбанонімного простору, у якому діють внутрішньолінгвістичні закони.

Згідно з першим принципом кожен урбанонім та його семантика в лексичній системі мови – це насамперед модель дійсності, яка зафіксована в мові і відображає уявлення мешканців міста, нації про буття. Урбанонім – це поняття, у якому відображено явища національної культури та історії. Цей принцип дає змогу викормити групи урбанонімів за тематичними відмінностями. Другий принцип виявляється в тому, що урбаноніми утворюються відповідно до словотвірних моделей, типів та згідно зі структурно-семантичними законами, які діють у мові.

Аналіз наявних у лінгвістиці підходів до класифікації урбанонімів, сприяє уточненню їх лінгвістичного статусу: урбанонім – назва внутрішньоміського об'єкта, яка відображає семантичний образ міста, зафіксує історію розвитку урбанонімних структур, їх соціальну та етнокультурну функцію. Урбанонімний простір – сукупність урбанонімних одиниць, які підпорядковуються лінгвістичним та соціокультурним й етнокультурним законам. Систематизація різних підходів дає змогу уніфікувати розрізнені думки щодо термінології та визначити місце урбанонімів у загальній класифікації топонімів у такій послідовності: *онімний простір* → *топонімний простір* → *урбанонімний простір*. Урбанонімний простір – частина загального онімного простору, сформованого на засадах цілісності та відносної стабільності в розвитку.

Засадничими положеннями класифікації урбанонімів вважаємо

такі принципи, як тематична та структурно-семантична диференціація внутрішньоміських об'єктів. Відповідно, перший принцип визнає та характеризує роль урбанонімів у міському соціально-культурному просторі, а також їх географічно-економічне функціонування. Згідно з цим підходом можна виокремити в урбанонімному просторі:

- 1) урбаноніми, у яких відображені імена видатних історичних постатей;
- 2) урбаноніми, які виникли від назв внутрішньоміських об'єктів, розташованих поруч;
- 3) урбаноніми, які відображають географічні чи будь-які інші особливості того чи того внутрішньоміського об'єкта (історичні, етнічні, соціальні та інші);
- 4) урбаноніми, які фіксують соціальні чи економічні особливості в розвитку міста;
- 5) урбаноніми, у походженні яких простежується географічний принцип номінації;
- 6) урбаноніми, які мають іншомовний генезис.

Крім того, другий принцип класифікації – структурно-семантичний – відображає особливості мотивації під час називання внутрішньоміських об'єктів. Відповідності до цього принципу можна виокремити урбаноніми: 1) мотивовані антропонімами, 2) топонімами, 3) гідронімами, 4) ойконімами, 5) іншомовними одиницями.

Поєднання двох принципів класифікації дає змогу представити цілісну картину урбанонімного простору будь-якого міста, систематизувати увесь урбанонімний матеріал і слугує основою для подальших наукових досліджень у цій царині.

Література

1. Жучкевич В. А. Общая топонимика / В. А. Жучкевич. – Минск : Высшая школа, 1980. – 287 с.
2. Карпенко Ю. А. Топонимия Буковины : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Ю. А. Карпенко ; АН УССР, Отделение л-ры, языка и искусствоведения. – К., 1967. – 41 с.
3. Методы топонимических исследований : сб. научн. тр. / отв. ред. А. К. Матвеев. – Свердловск : УрГУ, 1983. – 136 с.
4. Подольская Н. В. Некоторые формы славянизации иноязычных топонимов (на материале Новгородской территории) / Н. В. Подольская // Географические названия. – М. : Географгиз, 1962. – № 58. – С. 220–228.
5. Суперанская А. В. Имя через века и страны / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1967. – 96 с.
6. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2013 р.